

*Лілія Підгорна, доцент
Львівський національний університет
імені Івана Франка*

СЛОВ'ЯНСЬКА НАРОДНА ДЕМОНОЛОГІЯ: ПАРАЛЕЛІ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті розглядають історіографічні аспекти дослідження народної демонології.

The historiographic aspects of folk demonology study are considered in the article.

Питання народної демонології та її осмислення належить до пріоритетних в архаїчній слов'янській духовній культурі. Слов'янська демонологія потребує уважного компаративного вивчення як її внутрішніх особливостей, так і різноманітних зовнішніх зв'язків із суміжними культурами. Демонологія була широко репрезентована у жанрах української усної народної словесності: казках, піснях, переказах, у родинній обрядовості (весільній, поховальній), календарній (колядках, щедрівках, купальських піснях), в народних уявленнях та віруваннях.

Відомо, що термін “народна демонологія” передбачає так звану “нижчу” міфологію, яка складається переважно з міфологічних персонажів. Ними можуть виступати духи, демони, навіть люди, що наділені демонічними здібностями. Із етнолінгвістичного словника “Славянские древности” довідуємося про те, що входить в об'єкти дослідження народної демонології: “заторкає усі сфери слов'янської традиційної культури, пояснюючи все, що відбувається у світі впливом демонів: атмосферні і природні явища існування людини на “тому світі” після смерті, господарська діяльність і сімейне життя, доля людини, причини хвороби і под.”¹

Сучасний дослідник знаків української етнокультури Віталій Жайворонок у дефініцію демонології включає “міфічні уявлення про злих духів (демонів), що виникли на основі первісної віри в такі сили; слов'янські вірування у надприродні сили були досить розвиненими, бо людина навколо себе бачила цілий світ вищих істот, у її уяві все було одухотворене й персоніфіковане”.² Таким чином, давні дохристиянські уявлення людей були тісно переплетені із певними господарськими інтересами і базувалися на вірі у надзвичайну властивість тих чи інших явищ природи, а почасти, і на вірі в їхню надприродну силу. Давні вірування і повір'я людей активно заповнили їхню самосвідомість. Саме це й призвело до стійкості і тривалості народної демонології: “саме тому найживучішою виявилася демонологія (“нижча” міфологія) – уявлення про духів природи, домашніх духів, чаклунів, відьом, “божих людей”, водяних та ін”.³

Говорячи про причини виникнення “нижчої міфології” (тобто “демонологічної”) відомий чеський дослідник І.Гануш зазначав, що очевидно до цього призвела ідея класового суспільства. Відомий сучасний дослідник Віктор Давидюк акцентує на тому, що у “слов'ян не існувало рабовласницької формації. Може саме тому в їхній культурній скарбниці не збереглося більш менш помітних слідів так званої “вищої міфології” – системи міфів про взаємостосунки богів-володарів”.⁴ У слов'янській міфології превалювали земні, лісові божки, русалки, відьми, чорти і т.п. І.Вагилевич у своїй праці “Demonologia słowiańska” наголошував на чинниках тісної взаємодії людини з при-

¹ Славянские древности. Этимологический словарь. В 5 томах / Под общей ред. Н.И.Толстого. – Т.2: Д–К(Крошки) – М.: “Международные отношения”, 1999. – С.51.

² Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С.173.

³ Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор. та біогр. нариси А.П.Пономарьова, Т.В.Косміної, О.О.Боряк; Вст. ст. А.П.Пономарьова; Іл. В.І.Гордієнка. – К.: Либідь, 1991. – С.8–9.

⁴ Давидюк Віктор. Українська міфологічна легенда. – Львів, 1992. – С.44.

родою, навколишнім світом, в результаті чого людина намагаючись пояснити деякі явища буття, витворювала в своїй уяві поняття про бінарні опозиції добра і зла: “З глибоких розмислів людини над собою і природою розвинулася демонологія. Вона бачила сни на яві, лякалася самої себе і всього, що її оточувало”.¹

Стосовно шляхів виникнення демонології, то їх І.Гануш вбачав у двох чинниках: по-перше, шляхом переходу міфологічних істот “вищого” рівня на “нижчий”; по-друге, у результаті розвитку людської свідомості й уявлень про життя після смерті. Саме другу тезу І.Гануша розвинув Микола Костомаров у своїй статті “Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзиею”, акцентуючи, що одним із джерел міфологічних поглядів є ідея безсмертя і нескінченності буття. Первісна людина спочатку не могла збагнути, чому померлі не потребують того, що живі. Поступово людина приходить до думки, що крім тіла існує ще й душа. Такі вірування були і у кельтській міфології; відомості античних авторів практично хоча і незначні обмежуються повідомленнями про віру кельтів у переселення душ і життя після смерті”.²

Оскільки тема заокреслена доволі широко, то ми зупинимося переважно на історіографічних аспектах її висвітлення. Адже збагнути доволі непрості проблеми еволюції духовності народу можна лише за умови відомостей про те, який матеріал накопичений для дослідження і у який спосіб відбувався процес його осмислення. Тому важливішими джерелами для нас виступають наукові студії дослідників різних епох, які займаються нагромадженням багатющого матеріалу та його теоретичним осмисленням: “ось чому такі цінні для нас пам’ятки народної духовної культури – і як джерело народного світогляду, і як джерело наукової думки”.³

Перші начерки у царині слов’янської міфології та демонології з’являються наприкінці XVIII – початку XIX ст. Учені намагалися розробляти свого роду “міфологічні та демонологічні лексикони слов’ян”. Сюди можемо віднести “Краткий мифологический лексикон” М.Д.Чулкова (1767 р.), “Краткое описание славянского баснословия” М.В.Попова (1768 р.), “Малорусские суеверия, коим мало кто верил”, яка була опублікована значно пізніше (1892 р.). Оскільки ці праці були першими пробами окреслення і систематизації язичницьких богів і демонологічних персонажів, то, безперечно, не могли претендувати на всеохопленість викладу цих питань.

Важливішими працями у галузі “демонологознавства” були наукові розвідки таких дослідників духовної культури українців, як: Г.Глінки “Древняя религия славян” (1804 р.), В.Я.Ломиковського “О древних обычаях малороссийских”, “О древнем богочитании в Малороссии и частично в епархиях”, Г.Успенського “О языческом предков наших богослужении и о сходстве его с богослужением египтян, греков и других древних народов”, І.Срезневського “Славянская мифология, или О богослужении русском в язычестве” (1817 р.), К.М.Сементовського “Очерк малороссийских поверий и обычаев, относящихся к праздникам”.

І.Срезневський у своїй праці “Славянская мифология, или О богослужении русском в язычестве”, що була опублікована в “Украинском Вестнике” в 1817 році, широко представив нам як пантеон язичницьких богів (Перун, Хорс, Семіргл, Купало, Чорнобог, Волос, Святovid, Дажбог та ін.), так і подав “демонологічних” істот (домовики, змії, вужі, лісуни, русалки і т.п.).

Проблематикою дослідження слов’янської демонології уже з 30-х років XIX століття активно захопився і присвятив цілу низку наукових студій знаний діяч “Руської трійці” Іван Вагилевич. На думку відомого фольклориста Романа Кирчіва, котрий скрупульозно досліджував фольклористичну діяльність “Руської трійці”, саме “І.Вагилевич, по суті, започаткував науковий розгляд народної демонології гуцулів і бойків, охарактеризував цілу галерею її образів, вказав на їх генетичний зв’язок з архаїчними світоглядними уявленнями і дохристиянськими віруваннями, спільні загальнослов’янські й етнічно та регіонально специфічні риси”.⁴

Праці Івана Вагилевича, що торкаються питання слов’янської демонології, переважно і досі зберігаються у рукописному фонді Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника. Це,

¹ Wagilewicz I. Demonologija słowiańska // ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України. Від. рукописів – Фонд І.Вагилевича. – № 39. – Тека 9. – Арк.7.

² Мифы народов мира. В 2 т. – Т.1, М., 1972. – Т.1. – С.633.

³ Українці: народні вірування, повір’я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А.П.Пономарьова, Т.В.Косміної, О.О.Боржак; Вст. ст. А.П.Пономарьова; Іл. В.І.Гордієнка. – К.: Либідь, 1991. – С.8–9.

⁴ Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011. – С.172.

зокрема, статті: “Demonologia słowiańska”,¹ “Kronika ludu z demonologii słowiańskiej”², “Zarysy do demonografii”³.

Праця І.Вагилевича “Demonologia słowiańska” цікава передусім філософськими роздумами автора про органічний зв’язок людини з природою, причинами, що привели до виникнення народної демонології, характеристикою демонологічних персонажів не лише української, але й інших міфосистем сусідніх народів і безперечно, науковою справою класифікації народної демонології на три великі групи:

1) Demonologia ludzka (подано характеристику таких демонологічних персонажів як упирі, відьми, вовкулаки (тут наведені і польські паралелі), утопленики, стражчата);

2) Demonologia żywotowa (є описи і відомості про такі істоти: русалки, майки, диво-мужі, диво-жінки, літавиці, домовики, водники, вихори і т.п);

3) Demonologia symboliczna – маємо персоніфікації надприродних сил і стихій: ангели, дияволи, біси, злидні, епідемії (холери, чуми) тощо.⁴

Відомо, що будь-яка класифікація і систематизація матеріалу є справою доволі непростю і щоразу потребуватиме певних уточнень і удосконалень. Однак, вона була новаторською у спробі “синтетичного охоплення в рамках характеристики того чи іншого демонологічного персонажа всього відповідного слов’янського матеріалу”.⁵ Таким чином, мала свою актуальність і у свій час, є важливою і для сьогодення у плані науково-методологічних принципів систематизації матеріалів.

Рукопис І.Вагилевича “Zarysy do demonografii” наповнений інформацією про демонологічні істоти як українців, так і інших слов’янських народів. Автор брав до уваги свої польові записи і використовував дослідження, статті інших авторів для всебічного висвітлення та інтерпретації матеріалів.

У праці “Kronika ludu z demonologii słowiańskiej” головна увага автора зосереджена на систематизації демонологічних персонажів (на основі текстів народних оповідань, переказів, новел). Серед цих істот найбільше місце займають упирі, відьми, вовкулаки, утопленики, стражчата, русалки, мавки, чарівники, чарівниці, злидні, чорти. Варто зазначити, що окрім широко представленого матеріалу, маємо також відомості з російського, польського, чеського південнослов’янського фольклору. Такі порівняльні інтерпретації давали змогу якнайповніше окреслити національну самобутність студій з демонології.

Важливим етапом осмислення проблем слов’янської міфосистеми і питань “нижчої міфології” – демонології стала праця відомого чеського славіста І.Гануша “Die Wissenschaft des slavischen Mythus” (1842 р.), один із розділів котрої має назву “Про своєрідні переробки та трансформації слов’янських міфів у Європі” (саме він присвячений класифікації та інтерпретації демонологічних образів у загальному фольклорному процесі). І.Гануш у своєму дослідженні, як і Іван Вагилевич у “Demonologii słowiańskiej” теж запропонував свій принцип класифікації цих істот:

- надземні;
- земні;
- підземні.⁶

За трактуванням І.Гануша, поганські вірування слов’ян опираються на два важливі елементи: анімізм (одухотворення) та антропоморфізм (олюднення доквілля). Саме тому учений, розглядаючи божества і духи слов’янської міфології, окреслює погляди наших предків на природні стихії: світила, вітер, повітря та ін.

До числа надземних божеств І.Гануш зачисляє небесні світила: сонце, місяць, сузір’я, вранішні зорі і т.д. Найбільшим за обсягом є земні слов’янські божества духи-демони, антропоморфні духи, духи стихії (вогню, повітря, води і землі). До водяних духів учений відносить Плівніка, блу-

¹ Wagilewicz I. Demonologia słowiańska // ЛНБ ім. В.Стефаніка НАН України. Від. рукописів. – Фонд І.Вагилевича. – № 39. – Тека 9. – Арк.1–46.

² Wagilewicz I. Kronika ludu z demonologii słowiańskiej // ЛНБ ім. В.Стефаніка НАН України. Від. рукописів. – Фонд І.Вагилевича. – № 49. – Тека 15. – Арк.1–64.

³ Wagilewicz I. Zarysy do demonografii // ЛНБ ім. В.Стефаніка НАН України. Від. рукописів. – Фонд І.Вагилевича. – № 36. – Тека 8. – Арк.1–14.

⁴ Wagilewicz I. Demonologia słowiańska // ЛНБ ім. В.Стефаніка НАН України. Від. рукописів. – Фонд І.Вагилевича. – № 39. – Тека 9. – Арк.1–46.

⁵ Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011. – С.208–209.

⁶ Hanusch I.J. Die Wissenschaft des slavischen Mythus im weitesten, den altpreuisch–lithauischen Mythus mit umfassenden, Sinne. – Lemberg; Stanislaw; Tarnow: Millikowski, 1842. – S.250.

каючі вогники (Блудічки, Блуд), до водяних (русалки, “водний чоловік”, “водна жона”, топелиці), до земних духів (Скритки або Скрети), до повітряних (віли). Говорячи про значимість наукової студії І.Гануша автор статті зазначає, що у його дослідженні – “чимало бібліографічних відомостей із міфологічних досліджень. Автор з’ясовує проблеми походження та еволюцію слов’янського міфу, його зв’язки з міфологіями інших народів. Праця відзначається глибинним теоретичним матеріалом та ґрунтовною класифікацією слов’янських міфологічних істот”¹.

Безперечно дослідження І.Гануша зі слов’янської міфології послужило методологічним підґрунтям таких наукових студій, як “Слов’янська міфологія” М.Костомарова, “Очерк старослов’янського баснослов’я, или Мифология” Я.Головацького та інших.

Важлива теза, котру Микола Костомаров висловив у “Слов’янській міфології”, котра радше стосується демонологічних істот, що усе на землі оживлене духами, призначення яких бути добрими або злими, допомагати або шкодити людям. Микола Костомаров запропонував таку класифікацію духів:

- добрі;
- злі.²

Як бачимо у класифікації М.Костомарова, на відміну від І.Гануша, маємо розряд лісових і польових духів і не представлені вогняні.

До розряду повітряних явищ М.Костомаров зачисляв (сонце, місяць, зорі, райдугу, вітер); до водяних (русалки, морські панни, топільниці і ухехоли чи сирени (що мали негативну функцію), водяні і болотяні); до сухопутних фантастичних істот учений зараховував віл (назва, що залишилася у сербів), полудниці (у чехів); до лісових богів (Святибор, велетні вирвидуби); до земляних належали (скритки, стриги, домові) та ін.

Таким чином, не ставлячи собі за мету “не писати повної міфології слов’янської тим більше народного демонолог’я”³ Микола Костомаров все ж таки залишив більше роздумів про міфосистему слов’ян, ніж про народну демонологію. Однак, учений все ж акцентував на символізації природи і її тісного зв’язку з людиною.

Відомий факт, що М.Костомаров цікавився у І.Срезневського як іде процес написання його слов’янської міфології? (очевидно, мова іде про працю І.Срезневського “Святылища и обряды языческого богослужения” (1848). М.Костомаров зауважив, що усе зроблене у цій галузі до сих пір є дуже сумбурним. Причину цього учений вбачає у тому, що міфологи, в основному, вивчали міфологічні персонажі. Тому, М.Костомаров бачив це заняття панорамніше: потрібно шукати не лише персонажів слов’янської міфології, а займатися пошуком міфологічних ідей. Учений зазначав, що основоположний пункт слов’янської міфології у І.Срезневського – поклоніння сонцю. Погоджуючись із цим принципом, М.Костомаров вказав на ще одне важливе джерело – міфічна історія. “У всіх народів існує легенда про їхню ранню цивілізацію, у всіх вона виражена якоюсь грандіозною особою, котра дала народу початки освіченості, і майже завжди ця особа приходить із чужої землі... Епоха таких привидів наповнена міфологічними особами і чудними подіями і, можливо, ця темна історія народів, що виражена кам’яними і дерев’яними зображеннями, які народ згадує у святах і була причиною того, що християнські письменники, не розгадавши її, надали усьому форми багатобожжя”⁴.

Проблеми давньослов’янських вірувань та образів порушував у наукових статтях І.Срезневський. Так у дисертації “Святылища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям” (1846) учений вказував на потребу вивчення фольклору, що представляла собою систему давніх міфологічних уявлень. А у науковій студії 1848 р. “Исследования о языческом богослужении древних славян” учений акцентував на потребі дослідження народних звичаїв і обрядів, які увібрали у себе сліди давніх язичницьких богослужінь: “Ось що навіяло мені сміливість опублікувати мої дослідження про язичницьке богослужіння слов’янське, поєднавши в них з сучасними свідченнями все, що із залишків язичницької обрядовості вдалося мені помітити в народі”⁵. Окрім того, І.Срезневський виокремив найважливішими етапами слов’янської релігії вірування у: 1) могутність природи та її вплив на людину; 2) уявлення

¹ Підгорна Л.М. Фольклористичні концепції Миколи Костомарова: Тексти лекцій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С.38.

² Костомаров М.І. Слов’янська міфологія // Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., Либідь, 1994. – С.226.

³ Там само. – С.229.

⁴ Листи М.Костомарова до І.І.Срезневського // Харківська школа романтиків. – Х., 1930. – У 3 т. – Т.3. – Киев – Ноябрь 4. – 1845. – С.340.

⁵ Срезневский И. Исследования о языческом богослужении древних славян. – СПб., 1848. – С.1.

про людську душу і її безсмертя.¹ Ці думки ученого були співзвучні з міркуваннями Миколи Костомарова. За візією І.Срезневського, слов'янські племена шанували із так званої “нижчої демонології” такі субстанції як вогонь, вода, земля, повітря. Про таке пошанування зазначали у своїх наукових працях І.Гануш та М.Костомаров. Таким чином, погляди І.Гануша, М.Костомарова, І.Срезневського у галузі вивчення міфології і демонології були важливим аргументом для поглибленого вивчення у фольклористиці питань релігійного світогляду наших предків.

Порівняльно-історичний метод притаманний працям М.Максимовича у галузі студій, що присвячені проблемам народної міфології і демонології. Сюди можемо зарахувати працю ученого “Дни и месяцы украинского селянина” (1856), у котрій він висловив ряд цікавих розмислів стосовно міфології як науки. За твердженням ученого вона подібна до точних наук, а саме до геології, звідси і бажання дослідників зібрати “звідусіль сліди й залишки колишнього язичницького багатобожжя наших предків в одну слов'яно-руську міфологію”.² М.Максимович обстоював потребу порівняльного методу у вивченні проблем міфології. Він робить цікаві зіставлення матеріалів з відомих праць дослідників: І.Снегірьова “Русские простонародные праздники и суеверные обряды” (1837–1839), А.Терещенка “Быт русского народа” (1848), І.Сахарова “Сказания русского народа” (1836–1837), Я.Коллара “Narodnie spiewanky” (1834), Л.Голембйовського “Сту і Zabawy” (1831), рукописів З.Д.–Ходаковського та інших і простежує цікаві паралелі міфосистеми слов'ян з стародавніми греками, єгиптянами, індусами.

Багатий фактичний матеріал зібрав М.Максимович у царині так званої “нижчої” або народної міфології. Інформацію про міфологічні істоти учений подає у контексті народних вірувань наших предків. Найбільшої значимості серед міфологічних персонажів учений надає русалці. І це не випадково. Адже важливого значення ця істота уже набула у працях попередників: П.Шафарика “O Rusalkach” (1833), І.Вагилевича “Słowiańska demonologia”, І.Гануша “Die Wissenschaft des slavischen Mythus...” (1842), М.Костомарова “Слов'янська міфологія (1846–1847 pp.)”. Так П.Шафаріку належить першорядна роль у питаннях семантики, ролі і функції міфологічного персонажа русалки у фольклорі. Учений доходить висновку про існування у слов'ян спільного міфологічного образу русалки. І.Гануш серед групи добрих водяних істот найпрезентабельнішим вважає образ русалки “це вид водяних, передусім річкових чаклунок, які зображуються молодими жінками з незвичайною красою, вони населяють глибини вод; у русинів русалок вважають добрими німфами, які, особливо напередодні Трійці, виходять з води, гойдаються на вітах, розчісують свої зелені коси”.³ У деяких слов'ян русалки виступають під ім'ям Гуделок і дукон, а в Україні – мавок.

М.Костомаров вважав, що у системі міфологічних уявлень і вірувань найбільше збереглося відомостей про русалок, які “виходять з води і здійснюють хороводи на лугах, в лісах і на нивах”, “русалки – істоти легкі, майже безтілесні, ні добрі, ні злі; вони наче втілені у людському образі предмети фізичного світу, але при людській фігурі зберегли і безсвідомість і байдужість матерії”.⁴

Михайло Максимович у питаннях інтерпретації образу русалок пішов значно вперед у порівнянні зі своїми попередниками, бо запропонував нам класифікацію цієї міфологічної істоти, що було безперечною новизною у системі міфологічних учень:

- “Первісні, корінні русалки” – їх уявляють дорослими дівчатами з блідими обличчяма, довгим русим волоссям, мешкають вони у водах Дніпра. До цієї групи зараховано також дівчат, які втопилися або покінчили життя самогубством;
- “Дівчата-семилітки” – діти, які померли без хрещення. Вони мають русяве кучеряве волосся, одягнені в білі сорочечки без поясів;
- “Русалки-німфи”, що виходять із морських глибин.⁵

М.Максимович робить регіональну порівняльну характеристику русальної традиції у системі календарної обрядовості. Тому, безперечно, матеріали М.Максимовича є важливим джерелом для студій над міфологічним образом русалки, русальних пісень, звичаїв у вивченні проблем духовності українського народу.

¹ Срезневский И. Исследования о языческом богослужении древних славян. – СПб., 1848. – С.2.

² Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С.79.

³ Hanusch I. Die Wissenschaft des slavischen Mythus im weitesten, den altpreussisch-lithauischen Mythus mit umfassenden Sinne. – Lemberg; Stanislaww; Tarnow: Millikowski, 1842. – S.297.

⁴ Костомаров М.І. Слов'янська міфологія // Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., Либідь, 1994. – С.228.

⁵ Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002. – С.72–76.

Подібну концепцію до М.Костомарова та І.Срезневського стосовно поклонінню сонцю, має у чеського дослідника Карла Яромира Ербена, який виникнення таких міфічних істот як Чорнобог, Білобог, Дракон, Змій, Водяник пов'язував із літнім сонцестоянням, боротьбою світлого начала із темним. Погляди на міфологію чехів і загалом слов'ян К.Ербен виклав у праці "Про слов'янську міфологію", котра була опублікована завдячуючи О.Бодянському у журналі "Русская беседа".¹

Говорячи про напрями і методи розвитку поглядів на "природу вірувань та повір'їв українців" наприкінці XIX століття А.Пономарьов окреслив синтез "різних концептів та методів: запозичення, позитивізму, анімістичних поглядів і того ж міфологізму. Щодо методів, то неподільне павування на той час здобув порівняльний метод".²

І якщо дослідники цього періоду переважно торкалися проблем демонології, то наступні етапи вивчення цих питань були спрямовані на заглиблення і вивчення міфологічних і світоглядних народних уявлень, у яких прихована духовна сутність народу.

Дослідження у галузі поглиблення вивчення розуміння процесу розвитку духовності народу наприкінці XIX – початку XX століття були пов'язані з іменами таких учених як П.Чубинський, М.Драгоманов, П.Івашченко, П.Єфименко, В.Гнатюк, В.Милорадович, М.Сумцов, Т.Рильський, Д.Щербаківський та ін.

Учені на сучасному етапі не залишають "студій" над "народними світоглядними уявленнями" "слов'янськими старожитностями", міфологією чи демонологією.³ Бо усі ці знання становлять один із важливих чинників духовної культури будь-якого етносу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Валенцова М.М. Словацко-южнославянские параллели: 1. Ви́ла // Славяноведение. – 2003. – № 2. – С. 79–86.
2. Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. – Москва: Индрик, 2000. – 431 с.
3. Давидюк Віктор. Українська міфологічна легенда. – Львів, Світ, 1992. – С.176.
4. Ербен К.Е. О славянской мифологии // Русская беседа. – М., 1857. – Кн.8. – Ч.1. – Науки. – С.71–128.
5. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність "Руської трійці". – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2011. – 422 с.
7. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія // Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., Либідь, 1994. – 384 с.
8. Листи М.Костомарова до І.І.Срезневського // Харківська школа романтиків. – Х., 1930. – У 3 т. – Т.3. – С.325–346.
9. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., Обереги, 2002. – 189 с.
10. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. – М: Советская Энциклопедия, 1991–1992. – Т.1– 671с.; Т.2 – 719 с.
11. Народная демонология Полесья: Публикация текстов в записях 80–90-х гг. XX века. Т. 1. Люди со сверхъестественными свойствами / Сост. Л.Н.Виноградова, Е.Е.Левкиевская. – М.: Языки славянских культур, 2010. – 648 с.
12. Підгорна Л.М. Фольклористичні концепції Миколи Костомарова: Тексти лекцій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 72 с.

¹ Ербен К.Е. О славянской мифологии // Русская беседа. – М., 1857. – Кн.8. – Ч.1. – Науки. – С.71–128.

² Пономарьов А.П. Царина народної уяви та її класичні розробки // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А.П.Пономарьова, Т.В.Косміної, О.О.Боряк; Вст. ст. А.П.Пономарьова; Іл. В.І.Гордієнка. – К.: Либідь, 1991. – С.19.

³ Плотникова А.А. Фрагмент балканославянської народної демонології: Боротьба воздушних демонів // Слово и культура / Ред. коллегия: Т.А.Агапкина, А.Ф.Журавлёв, С.М.Толстая. – Москва: Индрик, 1998. – Т.2. – С.158–169; Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. – Москва: Индрик, 2000. – 431 с.; Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 216 с.; Валенцова М.М. Словацко-южнославянские параллели: 1. Ви́ла // Славяноведение. – 2003. – № 2. – С.79–86 ; Узенева Е.С. Материалы к изучению традиционной культуры Средней Словакии // Славяноведение. – 2008. – № 6. – С.19–24. Народная демонология Полесья: Публикация текстов в записях 80–90-х гг. XX века. Т. 1. Люди со сверхъестественными свойствами / Сост. Л.Н.Виноградова, Е.Е.Левклевская. – М.: Языки славянских культур, 2010. – 648 с.; Швед Інна. Персонажі словацької народної демонології: "жіночі" антропоморфні істоти // Міфологія і фольклор. – 2010. №3–4(7). – С.50–59; Katarina Žeňuchová: Zápisy l'udovej prózy v prostredí byzantskej tradície na Slovensku / Виступ на конференції "Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach" (23–26 októbra 2012).

13. Плотникова А.А. Фрагмент балканославянской народной демонологии: Борьба воздушных демонов // Слово и культура / Ред. коллегия: Т.А.Агапкина, А.Ф.Журавлёв, С.М.Толстая. – Москва: Индрик, 1998. – Т.2. – С.158–169.
14. Пономарьов А.П. Царина народної уяви та її класичні розробки // Українці: народні вірування / Упор., прим. та біогр. нариси А.П.Пономарьова, Т.В.Косміної, О.О.Боряк; Вст. ст. А.П.Пономарьова; Іл. В.І.Гордієнка. – К.: Либідь, 1991. – С.5 – 24.
15. Славянские древности. Этимологический словарь. В 5 томах / Под общей ред. Н.И.Толстого. – Т.2: Д–К(Крошки) – М.: “Международные отношения”, 1999. – 704 с.
16. Срезневский И. Исследования о языке и богослужении древних славян. – СПб., 1848. – 103 с.
17. Узенева Е.С. Материалы к изучению традиционной культуры Средней Словакии // Славяноведение. – 2008. – № 6. – С. 19 – 24.
18. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. нариси А.П.Пономарьова, Т.В.Косміної, О.О.Боряк; Вст. ст. А.П.Пономарьова; Іл. В.І.Гордієнка. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
19. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 216 с.
20. Швед Інна. Персонажі словацької народної демонології: “жіночі” антропоморфні істоти // Міфологія і фольклор. – 2010. №3–4(7). – С.50–59.
21. Hanusch I. Die Wissenschaft des slavischen Mythos im weitesten, den altpreussisch-lithauischen Mythos mit umfassenden, Sinne. – Lemberg; Stanislaww; Tarnow: Millikowski, 1842. – 432 s.
22. Katarina Žeňuchová: Zápisy ľudovej prózy v prostredí byzantskej tradície na Slovensku / Виступ на конференції “Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach” (23–26 októbra 2012).
23. Wagilewicz I. Demonologia słowiańska // ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України. Від. рукописів. – Фонд І.Вагилевича. – № 39. – Тека 9. – Арк.1–46.
24. Wagilewicz I. Kronika ludu z demonologii słowiańskiej // ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України. Від. рукописів. – Фонд І.Вагилевича. – № 49. – Тека 15. – Арк.1–64.
25. Wagilewicz I. Zarysy do demonografii // ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України. Від. рукописів. – Фонд І.Вагилевича. – № 36. – Тека 8. – Арк.1–14.